

พุทธประวัติ

1. ภูมิหลังของชมพูทวีป

ในสมัยโบราณ ประเทศอินเดียถูกเรียกว่า "ชมพูทวีป" โดยพลเมืองที่อาศัยอยู่ในชมพูทวีปมีอยู่ 2 พวกด้วยกัน คือ

1. พวกมิลักขะ คือ ชนชาวพื้นเมือง ที่อาศัยอยู่ในดินแดนถิ่นนั้นมาก่อน
2. พวกอริยกะ คือ ชนที่อพยพเข้ามาภายหลัง แล้วไล่พวกมิลักขะซึ่งเป็นเจ้าของถิ่นเดิมให้ถอยร่นลงมาทางใต้ จากนั้นพวกอริยกะจึงเข้าตั้งถิ่นฐานในชมพูทวีปแทน อีกทั้งพวกอริยกะฉลาดกว่าพวกมิลักขะ จึงทำให้มีอำนาจมากกว่าพวกมิลักขะซึ่งเป็นเจ้าของถิ่นเดิม และสามารถตั้งบ้านเมืองและปกครองได้ดีกว่า

จากความแตกต่างทางลักษณะของชาติพันธุ์ทำให้ชมพูทวีปถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ

1. มัชฌิมชนบท หรือมัธยมประเทศ แปลว่า ประเทศกลาง หรืออาณาเขตที่เป็นส่วนกลาง
2. ปัจฉิมชนบท หรือปัจฉิมประเทศ แปลว่า ประเทศปลายแดน หรืออาณาเขตที่เป็นส่วนรอบนอก ปัจจุบันได้แก่ ประเทศอินเดีย ปากีสถาน และเนปาล

สาเหตุที่เรียกว่า 'มัชฌิมชนบท' และ 'ปัจฉิมชนบท' นั้น มีผู้สันนิษฐานว่าพวกอริยกะที่มาตั้งถิ่นฐานในชมพูทวีปคงจะเรียกอาณาเขตที่ตนเข้าตั้งบ้านเมือง และเป็นศูนย์กลางแห่งการปกครองว่า 'มัชฌิมชนบท' และเรียกชนบทที่พวกมิลักขะตั้งอยู่นอกอาณาเขตของตนว่า 'ปัจฉิมชนบท'

พลเมืองในชมพูทวีปนั้น ได้จัดระดับของความเป็นอยู่เอาไว้ 4 จำพวกด้วยกัน โดยพลเมืองทุกคนจะถูกจัดให้อยู่ในแต่ละชั้นวรรณะ ซึ่งระบบดังกล่าวนี้เรียกว่า "วรรณะ 4" ประกอบด้วย

1. กษัตริย์ คือ ชนชั้นปกครอง นักรบ
2. พราหมณ์ คือ ชนชั้นผู้ศึกษา คัมภีร์ไตรเพท นักสอน นักบวช
3. แพศย์ คือ ชนชั้นกรรมาชีพ พวกพ่อค้า หรือพวกกสิกรรม
4. ศูทร คือ ชนชั้นใช้แรงงานชั้นต่ำ พวกคนรับใช้

นอกจากวรรณะทั้ง 4 แล้ว ยังมีอีกคนอีกจำพวกหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นชนชั้นที่ต่ำที่สุด ซึ่งคนในสังคมถือว่าเป็นคนเลวและเป็นที่ดูหมิ่นของคนมีชาติสกุล ซึ่งคนจำพวกนี้คือ "จัณฑาล" พวกจัณฑาลนั้นเกิดจากมารดาบิดาที่ต่างวรรณะกัน กล่าวคือ เมื่อคนวรรณะหนึ่งสมรสกับคนวรรณะอื่นที่ต่างไปจากพวกของตน เช่น พวกพราหมณ์ได้กับศูทร แล้วเกิดมีบุตรออกมา ก็จัดเป็นพวก "จัณฑาล" ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพลเมืองในชมพูทวีปจะถือระบบวรรณะมาก ซึ่งการถือวรรณะเหล่านี้ยังสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

2. ต้นกำเนิดราชวงศ์ของพระพุทธเจ้า

ตามตำนานเล่าว่าพระเจ้าโอกกากราช ครองราชสมบัติในพระนครแห่งหนึ่ง ทรงมีพระโอรส 4 พระองค์ พระธิดา 5 พระองค์ โดยทั้ง 9 พระองค์นี้ ล้วนประสูติจากพระมเหสีที่เป็นราชภคินี (พี่สาว หรือน้องสาว) ของพระองค์เอง ครั้นพระมเหสีนั้นถึงแก่กรรม (ตาย) แล้ว พระเจ้าโอกกากราชได้มีพระมเหสีใหม่ซึ่งพระมเหสีใหม่ได้ให้ประสูติพระราชบุตรหนึ่งพระองค์ ดังนั้น พระเจ้าโอกกากราชทรงพระราชทานของขวัญโดยให้พระนางเจ้าเลือกสิ่งที่จะต้องประสงค์ พระนางเจ้าจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่พระโอรสของพระนาง แต่พระเจ้าโอกกากราชตรัสห้ามว่าไม่ได้ แต่พระนางเจ้าก็ไม่ฟัง และยังกราบทูลอ้อนวอนว่าพระองค์ได้ตรัสแล้ว ถ้าไม่พระราชทานให้ ก็ถือว่าเสียสัตย์

ในที่สุดพระเจ้าโอกกากราชจึงตรัสสั่งพระโอรสและพระธิดาไปสร้างพระนครอยู่ใหม่ ซึ่งพระโอรสและพระธิดาเหล่านั้นได้ ไปสร้างพระนครในดงไม้สักกะ ประเทศหิมพานต์ ซึ่งดงไม้สักกะแห่งนั้นเป็นที่อยู่ของกบิลดาบส จึงตั้งชื่อพระนครที่สร้างใหม่ให้สอดคล้องกับที่อยู่ของดาบสว่า "กรุงกบิลพัสดุ์" แล้วตั้งชื่อราชวงศ์ตามลักษณะของภูมิประเทศ ที่ตั้งเมืองขึ้นในดงไม้สักกะว่า "ศากยะวงศ์"

และเพื่อเป็นการรักษาวรรณะกษัตริย์ของตนเอง ไม่ให้ปะปนกับวรรณะอื่น พระโอรสและพระธิดาจึงได้อภิเษกสมรสกันเอง เว้นแต่พระเชษฐภคินี (พี่สาว) ที่ไม่ทรงมีคู่ครอง

ต่อมามีชายผู้หนึ่ง ซึ่งป่วยเป็นโรคน่ารังเกียจจึงถูกเนรเทศมาจากเมืองเดิม และได้มาอาศัยอยู่ใน โพลงของตันโกละ เมื่อได้รับประทานพืชผักผลไม้จึงหายป่วยจากโรคดังกล่าว และได้มาพบกับพระเชษฐ ภคินีและต่างก็ทราบว่าเป็นวรรณะกษัตริย์เหมือนกัน จึงอภิเษกสมรส และตั้งเมืองขึ้นใหม่ชื่อว่า "กรุง เทวทหะ" และตั้งเป็นราชวงศ์ว่า "โกลิยวงศ์" สืบต่อมา

3. ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า

เรื่องราวของพระพุทธเจ้านั้น คนส่วนใหญ่คิดว่ามีเพียงพระองค์เดียว คือพระสมณโคดม หรือโคตมะ (เจ้าชายสิทธัตถะ) แต่หากเราได้ศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้วจะพบว่า ก่อนหน้านั้นมีพระพุทธเจ้า ถึง 27 องค์ ที่ทรงอุบัติขึ้นมาเพื่อโปรดสัตว์โลก และพระสมณโคดม เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 28 ซึ่ง พระพุทธเจ้าทั้ง 28 พระองค์ มีพระนามดังต่อไปนี้

1. พระตันหังกร
2. พระเมธังกร
3. พระสรณังกร
4. พระทีปังกร
5. พระโกณฑัญญะ
6. พระมณฑล
7. พระสมณ
8. พระเรวัต
9. พระโสภิต
10. พระอนิมทัสสี
11. พระปทุม
12. พระนารถะ
13. พระปทุมุตตระ
14. พระสุเมธ
15. พระสุชาติ
16. พระปิยทัสสี
17. พระอัทธทัสสี
18. พระธัมมทัสสี
19. พระสิทธิตถะ
20. พระติสสะ
21. พระปัสสะ
22. พระวปีสสี
23. พระสิขี
24. พระเวสสภู
25. พระกุกสันธะ
26. พระโกนาคนนะ
27. พระกัสสป
28. พระโคตมะ
29. พระศรีอริยเมตไตรย*

ในสมัยโบราณจะกำหนดว่าเวลาในแต่ละกัป (ระยะเวลาอันนานเหลือเกิน) นั้น จะมีพระพุทธเจ้า มาอุบัติมากน้อยต่างกันไป ซึ่งถ้ากัปใดไม่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติ ก็เรียกกัปนั้นว่า "สูญกัป" และจะเรียกชื่อ แต่ละกัปตามจำนวนพระพุทธเจ้าที่ได้อุบัติขึ้นดังนี้

- (1) ถ้ามีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ 1 พระองค์ เรียกว่า สารกัป
- (2) ถ้ามีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ 2 พระองค์ เรียกว่า มณฑกัป
- (3) ถ้ามีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ 3 พระองค์ เรียกว่า วรกัป
- (4) ถ้ามีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ 4 พระองค์ เรียกว่า สารมณฑกัป
- (5) ถ้ามีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ 5 พระองค์ เรียกว่า ภัทธกัป

* ในปัจจุบัน "พระศรีอริยเมตไตรย" ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ซึ่งจะมาอุบัติบนโลกมนุษย์ภายหลังจากสิ้นยุคของ พระพุทธเจ้าโคตมะแล้ว (หลังปีพุทธศักราช 5000)

ในโลกยุคปัจจุบันที่เรามีชีวิตอยู่นี้ เรียกว่า "ภัทรกัป" แปลว่า "กัปเจริญ" ซึ่งในอดีตเมื่อนานมาแล้วมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในภัทรกัปพระนามว่า 'พระกกุสันธะ พระโกนาคมะ พระกัสสป' ซึ่งปัจจุบันมีพระพุทธเจ้าพระนามว่า 'พระโคตมะ' และในอนาคตจะมีพระพุทธเจ้ามาอุบัติอีก 1 พระองค์ คือ 'พระศรีอริยเมตไตรย' ดังนั้น ในภัทรกัปจึงมีพระพุทธเจ้ามาอุบัติทั้งสิ้น 5 พระองค์ และเมื่อสิ้นภัทรกัปหรือหลังยุคของพระศรีอริยเมตไตรยก็เข้าสู่กัปอื่น และจะมีพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ มาอุบัติต่อไป หรืออาจจะไม่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติก็เป็นได้ ซึ่งเรียกว่า 'สูญกัป' ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

4. อดีตชาติของพระพุทธเจ้า

ย้อนกลับไปในอดีตชาติของพระสมณะโคตมะ (เจ้าชายสิทธัตถะ) ก่อนที่จะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้านั้น ได้ทรงบำเพ็ญบารมีอยู่ในอดีตชาติ หรือเรียกว่า "พระโพธิสัตว์" (แปลว่า ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า) ซึ่งอดีตชาติของพระพุทธเจ้านั้นมีมากมาย ซึ่งในชาติหนึ่งพระโพธิสัตว์เกิดเป็น "สุเมธดาบส" และได้พบพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 4 ซึ่งมีพระนามว่า "พระพุทธที่ปิงกร" ดังนั้น สุเมธดาบสจึงตั้งความปรารถนาไว้ว่า ขอให้ได้เป็นพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกับพระองค์ท่าน

มีอยู่ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าที่ปิงกรเสด็จผ่านทางที่เป็นเลนตมและหลุมบ่อ สุเมธดาบสก็ได้ทอดตัวลงนอนถวายหลังให้เป็นทางเสด็จ เมื่อพระพุทธเจ้าที่ปิงกรเสด็จถึง สุเมธดาบสก็ได้รับการตรัสพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ปิงกรว่า "ดาบสนี้ทำอธิการปรารถนา เพื่อเป็นพระพุทธรูป ความปรารถนาของดาบสนี้ จักสำเร็จในอนาคตเบื้องหน้าโน้น" ซึ่งเมื่อสุเมธดาบสได้รับพยากรณ์แล้วก็ได้ชื่อว่าเป็น "โพธิสัตว์" นับแต่นั้นมา

ในพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ว่า ความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าของบุคคลใด บุคคลหนึ่งจะสำเร็จเพราะผู้ตั้งความปรารถนาประกอบด้วย "ธรรมสโมธาน 8 ประการ" ได้แก่

1. เป็นมนุษย์
2. เป็นบุรุษเพศสมบูรณ์ (สตรี หรือกระเทยเป็นไม่ได้)
3. มีเหตุสมบูรณ์ คือ มีนิสัยบารมี พร้อมทั้งการปฏิบัติประมุขกัน เป็นเหตุที่จะให้บรรลุพระอรหันต์ในอภินิหารนั้นได้แล้ว แต่เพราะปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า จึงยังไม่สำเร็จก่อน
4. ได้เห็นพระศาสดา คือ ได้เกิดทัน ตลอดจนได้เข้าเฝ้า และได้ทำความดีถวายพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง
5. บรรพชา คือ ถือบวชเป็นนักบวช เช่น ฤๅษี ดาบส (ต้องเป็นบรรพชิต ไม่ใช่เป็นคฤหัสถ์)
6. ถึงพร้อมด้วยคุณ คือ ได้อภิญญา 5 สมบัติ 8 หมายถึง การได้สมาธิจิตอย่างสูง จนจิตบังเกิดความรู้ความเห็น อย่างมีตา มีหู รับรู้เห็นเกินมนุษย์สามัญ ที่เรียกว่า ตาทิพย์ หูทิพย์
7. ถึงพร้อมด้วยอธิการ คือ การกระทำอันดียิ่ง จนถึงอาจบริจาคชีวิตของตน เพื่อพระพุทธเจ้าได้
8. มีฉันทะ คือ มีความพอใจในการเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแรงกล้า มีอุตสาหะ พยายามยิ่งใหญ่มากจนเปรียบเหมือนว่ายอมแบกโลกทั้งโลก เพื่อนำไปสู่แดนเกษมได้ หรือเปรียบเหมือนว่ายอมเหยียบย่ำโลกทั้งโลกที่เต็มไปด้วยขวากหนาม หอกดาบ และถ่านเพลิงไปได้

นับตั้งแต่ได้รับพยากรณ์จากพระที่ปิงกรพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ก็ได้บำเพ็ญ "พุทธการธรรม 10 ประการ" โดยบำเพ็ญมาตลอดระยะเวลา 4 อสงไขย แสนกัปป์ จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 28 พระนามว่า "พระโคตม หรือโคตมะ"

ซึ่งในภพชาติสุดท้ายได้ทรงบังเกิดเป็น "พระเวสสันดร" และได้ทรงสร้างทานบารมี อย่างยอดเยี่ยม ดังนั้น เมื่อสิ้นจากชาตินั้นก็ได้ไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดุสิต เป็นเทพบุตรมีนามว่า "สันตสิทธเทวราช"

เมื่อใกล้เวลาที่สันตสิทธเทวราชจะจุติมาเกิดบนโลกมนุษย์ ได้เกิดความโกลาหลขึ้นในหมู่เทวดาทั้งปวง (ซึ่งการเกิดโกลาหลนี้มีสาเหตุหลัก ๆ อยู่ 3 สมัย คือ สมัยเมื่อโลกจะวินาศ สมัยเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิจะเกิด และสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้น) ดังนั้น เทวดาต่าง ๆ จึงพร้อมใจมาประชุมกันที่สวรรค์ชั้นดุสิตและทูลอาราธนา "สันตสิทธเทวราช" ว่า "ในกาลบัดนี้ สมควรที่พระองค์จะจุติไปบังเกิดในมนุษย์โลก เพื่อชนสัตว์ในมนุษย์โลก กับเทวโลกข้ามให้พ้นจากห้วง แห่งความเวียนว่ายตายเกิด อันไม่มีต้น ไม่มีปลาย ไม่รู้จบสิ้น ให้รู้ ความจริงบรรลุถึงทางปฏิบัติซึ่งจะเข้าสู่พระนิพพาน"

ซึ่งก่อนที่สันดสิตเทวราชจะมาจตุ่นั้น ได้ทรงพิจารณาตุ "ปัญจมหาวิโลกนะ" คือ กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล และพระมารดา กล่าวคือ ทรงพิจารณาถึง

1. กาลกำหนดแห่งอายุมนุษย์ เพราะถ้าอายุมนุษย์มากเกินแสนปีขึ้นไป หรือต่ำกว่าร้อยปีลงมา ก็ไม่เหมาะที่จะลงมาจตุ เพราะเมื่ออายุยืนมากเกินไป ก็อาจเห็นไตรลักษณ์ ถ้าอายุสั้นเกินไปก็จะมีกิเลสหนาไม่อาจเห็นธรรม
2. ทวีป ทรงพิจารณาเห็นว่าชมพูทวีปเป็นทวีปที่เหมาะสมที่จะลงมาจตุ เพราะประกอบด้วยคนหลายชนชั้นวรรณะ ทรงประสงค์ ที่จะจตุเพื่อคสิคลายระบบวรรณะดังกล่าวให้มนุษย์มีความทัดเทียมกัน
3. ประเทศ ทรงพิจารณาเห็นว่า 'มัชฌิมประเทศ' คือพื้นที่ส่วนกลางของชมพูทวีป เป็นสถานที่ที่เหมาะสมที่จะลงมาจตุ
4. ตระกูล ทรงพิจารณาเห็นว่าสักยวงศ์ และพระเจ้าสุทโธทนะ สมควรเป็นพระบิดาได้ เพราะอยู่ในวรรณะกษัตริย์
5. พระมารดา ทรงพิจารณาเห็นว่า พระนางสิริมหามายามีศีล และบารมีธรรม สมควรเป็นพระมารดาได้ และนับจากเวลาที่พระโอรสประสูติเพียงเจ็ดวัน สัตว์อื่นไม่อาจอาศัยคัพโภทร (ครรภ, ท้อง) บังเกิดได้อีก เพราะพระมารดา ได้ทิวงด

ครันพระโพธิสัตว์ทรงเห็นว่าสถานะทั้งห้าั้นครบบริบูรณ์แล้ว จึงทรงรับปฏิญาณแล้วเสด็จไป ยังนันทวันอุทยานในดสิตเทวโลก และจตุลงสู่ปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา พระอรรด มเหสีพระเจ้าสุทโธทนะ แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ในวันอาสาฬหปุรณมี เพ็ญเดือน 8

5. ประสูติ

พระพุทเจ้ามีพระนามเดิมว่า "สิทธัตถะ" เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ กษัตริย์ผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ทางภาคใต้ของประเทศเนปาล พระราชมารดาทรงพระนามว่า "พระนางสิริมหามายา" ซึ่งเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์ราชสกุลโกถิยวงศ์ แห่งกรุงเทวทหะ

เจ้าชายสิทธัตถะประสูติเมื่อ 80 ปีก่อนพุทธศักราช ที่ได้ต้นสาละ ณ สวนลุมพินีวัน ซึ่งอยู่ระหว่างพรมแดนกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงเทวทหะ (ปัจจุบันคือตำบลลุมพินี ประเทศเนปาล) ทันทีที่ประสูติทรงดำเนินด้วยพระบาท 7 ก้าว โดยมีดอกบัวผุดรองรับ และทรงเปล่งพระวาจาว่า "เราเป็นยอดของโลก เราเป็นใหญ่แห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก ความเกิดของเรานี้เป็นครั้งที่สุด บัดนี้ความเกิดอีกมิได้มี"

เมื่อพระโอรสประสูติได้ 5 วัน พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้มีการประชุมพระญาติ รวมทั้งขุนนางอำมาตย์ พร้อมเชิญพราหมณ์ 8 คน ที่รอบรู้ไตรเวทอย่างเชี่ยวชาญมาทำนายพระลักษณะและขนานพระนามพระโอรสว่า 'สิทธัตถกุมาร' โดยพราหมณ์ 7 คน ทำนายว่าเจ้าชายมีลักษณะเป็นมหาบุรุษ คือ "ถ้าดำรงตนในขราวาสจะได้เป็นจักรพรรดิ ถ้าออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก" แต่โกณฑัญญะซึ่งเป็นพราหมณ์ที่อายุน้อยที่สุดยืนยันว่า "พระราชกุมารสิทธัตถะจะไม่อยู่ในราชสมบัติ จะเสด็จออกทรงผนวช และตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทเจ้า เป็นศาสดาเอกในโลกแน่นอน"

6. วัยเด็ก

หลังประสูติได้ 7 วัน พระนางสิริมหามายาสันพระชนม์ จึงทรงอยู่ในความดูแลของพระนางปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระกนิษฐาของพระนางสิริมหามายา โดยเจ้าชายได้ศึกษาเล่าเรียนจนจบระดับสูงของการศึกษาทางโลกในสมัยนั้น คือ ศิลปศาสตร์ถึง 18 ศาสตร์ ในสำนักครุวิศวามิตร

พระบิดาไม่ประสงค์จะให้เจ้าชายสิทธัตถะเป็นศาสดาเอก จึงพยายามให้สิทธัตถะพบแต่ความสุขทางโลก เช่น สร้างปราสาท 3 ถตุ และบำเรอด้วยวงดนตรีที่มีแต่นักดนตรีผู้หญิง เพื่อให้เจ้าชายสิทธัตถะได้เสวยสุขทั้งกลางวันกลางคืน และเมื่อเจ้าชายอายุ 16 พรรษา ได้อภิเษกกับนางพิมพาหรือยโสธรา ผู้เป็นพระธิดาของพระเจ้ากรุงเทวทหะซึ่งเป็นพระญาติฝ่ายพระมารดา

7. เสด็จออกผนวช

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุ 29 พรรษา ได้ประพาसพระราชอุทยานนอกเมืองด้วยรถม้าพระที่นั่ง พร้อมด้วยคนขับ ถึง 4 คราว ซึ่งในแต่ละคราวที่เสด็จนั้น เทวทูตได้เนรมิตให้พระองค์เห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช ตามลำดับ ในครั้งแรกทรงเห็นคนแก่ ในครั้งที่ 2 ทรงเห็นคนเจ็บ และในครั้งที่ 3 ทรงเห็นคนตาย ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะทรงสังเวชพระทัย ในสิ่งซึ่งไม่เคยประสบมาก่อนในชีวิต และในคราวเสด็จครั้งที่ 4 ทรงเห็นนักบวชนั่งหม่อมฟ้ากาสาวพัสตร์ผู้ซึ่งมีอาภักภิรียาสารวม และเมื่อทรงเห็นนักบวชก็ทรงพอพระทัยในการบรรพชา ทรงรำพึงในพระทัยว่า "บวชดีนักแล"

ในวันเดียวกันนั้น เมื่อพระองค์เสด็จกลับพระตำหนัก ทรงทราบข่าวพระนางยโสธราให้ประสูติพระโอรสแล้ว เมื่อเจ้าชายได้ทรงทราบถึงการประสูติ ของพระโอรส ทรงเกิดความรู้สึกอย่างหนึ่งซึ่งไม่เคยเกิดกับพระองค์มาก่อนเลย คือ ความรักลูกยิ่งนัก

ความรักลูกที่เกิดขึ้นนั้นสร้างความหนักหน่วง และผูกมัดพระทัยยิ่งกว่าสิ่งใดในโลก จนทรงอุทานออกมาว่า "พันธันึง ชาตัง ราหุลัง ชาตัง" แปลว่า "ห่วงเกิดขึ้นเสียแล้ว" เหตุที่เจ้าชายสิทธัตถะเปล่งอุทานขึ้นว่า "ห่วงเกิดขึ้นเสียแล้ว" นั้น เพราะพระองค์กำลังตัดสินใจพระทัยเสด็จออกบวช หรือกำลังจะตัดห่วงหาอาลัยในฆราวาส แต่ก็มีห่วงใหม่ขึ้นมาผูกมัดอีก

แต่ด้วยเจ้าชายสิทธัตถะทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสี่ แล้วทรงตัดสินใจพระทัยแล้วว่าเสด็จออกบรรพชา แม้ว่าภายหลังจะทรงบังเกิดบ่วงขึ้นในพระทัย แต่ทรงเห็นความสุขทางโลกเป็นเพียงมายา และความสุขในกามคุณเป็นความสุขจอมปลอม เป็นเพียงภพมายาที่ชวนให้หลงว่าเป็นความสุขเท่านั้น ในความจริงแล้วไม่มีความสุข ไม่มีความเพลิดเพลินใดที่ไม่มีทุกข์เจือปน แต่วิถีทางที่จะพ้นจากทุกข์ของชีวิตเช่นนี้ได้ หนทางหลุดพ้นจากวัฏสงสาร จะต้องสละเพศผู้ครองเรือนเป็นสมณะ ดังนั้นพระปณิธานที่จะเสด็จออกบวชจึงไม่เปลี่ยนแปลง

คืนนั้นเจ้าชายสิทธัตถะจึงเสด็จเสด็จไปยังพระบรรทมของนางยโสธรา ทรงเห็นพระชายาและพระโอรสหลับสนิท ทำให้เจ้าชายทรงเกิดความเสนาหาในพระชายาและพระโอรส แต่พระองค์ทรงตัดพระทัยและข่มพระทัยว่า "เมื่อได้สำเร็จเป็นพระพุทธรเจ้า จะกลับมาทำศนาการพระพักตร์ของ พระโอรสในภายหลัง" จากนั้นจึงเสด็จออกจากเมืองและทรงม้ากัณฐกะ โดยมีนายฉันทะตามเสด็จ เมื่อเจ้าชายเสด็จทรงม้าพระที่นั่งผ่านประตูเมือง พระยามารวิสวดีได้ปรากฏกายขึ้น เพื่อห้ามมิให้เจ้าชายออกบวช แต่เจ้าชายก็ได้ฟัง จึงเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อหาหนทางดับทุกข์

เจ้าชายสิทธัตถะพร้อมด้วยนายฉันทะ ได้ทรงม้าพระที่นั่งไปตลอดคืน จนถึงรุ่งสางที่ฝั่งแม่น้ำอนาโณมา ทรงพามาและพามหาดเล็กข้ามแม่น้ำ แล้วเสด็จลงจากหลังม้าไปประทับนั่งบนหาดทราย ทรงตัดด้วยพระขรรค์แสงดาบ เหลือพระเกศยาวประมาณ 2 นิ้ว เป็นวงกลมเวียนไปทางขวา เสร็จแล้วทรงเปลี่ยนเครื่องทรงเป็นออก แล้วทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์เช่นเดียวกับนักบวช จากนั้นทรงอธิฐานเพศเป็นนักบวชที่ชายหาดริมฝั่งแม่น้ำอนาโณมา ซึ่งการออกบวชครั้งนี้เรียกว่า "การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ" (แปลว่า การเสด็จออกเพื่อคุณ อันยิ่งใหญ่)

จากนั้นทรงมอบพระภุชชาติ และม้าพระที่นั่งให้นายฉันทะกลับไปกราบทูลแก่พระราชบิดา นายฉันทะมีความอาลัยยิ่งนัก ถึงกับร้องไห้กลิ้งเกลือกแทบพระบาทไม่ยอมกลับ แต่ขัดรับสั่งไม่ได้ เจ้าชายสิทธัตถะ (พระมหาบุรุษ) ทรงลูบหลังมาที่กำลังจะกลับสู่เมือง ทั้งม้ากัณฐกะและนายฉันทะต่างน้ำตาอาบหน้า ชำมน้ำกลับมายังเมือง แต่พอลับพระเนตรของพระสิทธัตถะม้ากัณฐกะก็หัวใจวายตาย ส่วนนายฉันทะก็ร้องไห้กลับเมืองกบิลพัสดุ์ตามลำพัง

หลังจากทรงผนวชแล้ว ทรงมุ่งไปที่แม่น้ำคยา แคว้นมคธ เพื่อศึกษาในสำนักอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รัมบุตร เมื่อเรียนจบทั้งสองสำนัก (บรรลุฌานขั้นที่แปด) ทรงพบว่าวิชาของสำนักนี้ก็ไม่สามารทำให้พ้นทุกข์ได้ จึงทรงลาอาจารย์แล้วเสด็จออกจากที่นั่น

จากนั้นจึงเสด็จไปที่แม่น้ำเนรัญชรา ในตำบลอุรุเวลาเสนานิคม (ปัจจุบันนี้สถานที่นี้เรียกว่า ดงคศิริ) ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา โดยขบฟันด้วยฟัน กลั้นหายใจและอดอาหาร เป็นเวลา 6 ปี แต่ทรงพบว่าการทำทุกรกิริยาไม่ใช่นหนทางไปสู่การตรัสรู้ได้ และเวลานั้นท้าวสักกะเทวราช ที่คอยให้ความช่วยเหลืออนุเคราะห์แก่ชนผู้ประพฤติอยู่ในธรรม ได้เห็นว่าความตั้งใจอันเด็ดเดี่ยวของพระสมณโคดมจะเสียเปล่า จึงเสด็จลงมาติดพันถวาย พินศายหนึ่งซึ่งไว้ตั้งเกินไป พอถูกติดก็ขาดผิงออกจากกัน จึงพิจารณาเห็นทางสายกลางว่า เป็นหนทางที่จะนำไปสู่พระโพธิญาณได้

ระหว่างที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยามีปัญจวัคคีย์ (โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยา มหานามะ อัสสชิ) มาคอยปรนนิบัติ โดยหวังว่าจะทรงบรรลุธรรมวิเศษได้เช่นเดียวกับพระองค์ แต่เมื่อพระองค์เลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา ปัญจวัคคีย์จึงหมดศรัทธาและพากันไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี

8. ดรฺสฺร

ขณะมีพระชนมายุได้ 35 พรรษา ซึ่งวันที่พระองค์ตรัสรู้ นางสุชาดาได้ถวายข้าวมธุปายาส (หุงด้วยนม) ใต้ต้นไทร เมื่อเสวยเสร็จแล้วทรงลอยถาดทองในแม่น้ำเนรัญชรา ทรงอธิษฐานเสี่ยงพระบารมีว่า "ถ้าจะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ขอให้ถาดจงลอยทวนกระแสน้ำ" ซึ่งถาดทองนั้นลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไปไกล 80 ศอก แล้วก็จมลงตรงวังของพญากาฬนคราช ทำให้พระองค์ทรงโสมนัสและแนพระทัยว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ในเวลาเย็นโสตถิยะพราหมณ์ถวายหญ้าคา 8 กำมือ ทรงนำมาปูลาดเป็นอาสนะบริเวณโคนต้นโพธิ์ ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา (ปัจจุบันคือตำบลพุทธคยา ประเทศอินเดีย) และทรงตั้งพระทัยแน่วแน่ว่า "ถ้าเรายังไม่ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตราบดี เรายังไม่ยอมลุกขึ้นตราบนั้น แม้ว่าเนื้อและเลือดจะเหือดแห้งไปเหลือแต่หนัง เอ็น และกระดูก ก็ตามที" และประทับหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก

ทรงเริ่มบำเพ็ญเพียรสมาธิให้เกิดในพระทัยโดยวิธีที่เรียกว่า "เข้าฌาน" ทรงบรรลุรูปฌานทั้ง 4 ชั้น แล้วใช้สติปัญญาพิจารณาจนเกิดความรู้แจ้ง คือ

1. เวลาปฐมยาม ทรงได้ปุพเพนิวาสานุสติญาณ คือ ความรู้เป็นเหตุให้ระลึกชาติได้
2. เวลามัชฌิมยาม ทรงได้จุตูปปาตญาณ (ทิพยจักขุญาณ) คือรู้เรื่องเกิด-ตายของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรมที่ตนกระทำ
3. เวลาปัจฉิมยาม ทรงได้ อาสวักขยญาณ คือ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะหรือกิเลส หมายถึง ดรฺสฺรอรียสัจ 4
4. อาสวักขยญาณ ที่ทรงได้ทำให้ทรงพิจารณาถึงขั้น 5 และใช้แห่งความเป็นเหตุที่ เรียกว่า ปฏิจลสมุปบาท อันเป็นต้นทางให้เขาถึงอรียสัจ 4

การได้บรรลุญาณของพระมหาบุรุษนั้นเรียกว่า "ดรฺสฺรพระสัมมา-สัมโพธิญาณ" (หรือดรฺสฺรความเป็นพระพุทธเจ้า) ทรงรู้ธรรมพิเศษสมดัง พระประสงค์ หลังจากที่ทรงบรรพชามา 6 ปี ซึ่งตรงกับคืนวันวิสาขปรณมี หรือ วันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ที่ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ก่อนพุทธศักราช 45 ปี และขณะที่พระองค์ทรงตรัสรู้นั้นทรงมีพระชนมายุได้ 35 ปีพอดี

9. ปฐมเทศนา

หลังจากที่ตรัสรู้แล้ว ได้พิจารณาธรรมที่พระองค์ตรัสรู้เป็นเวลา 7 สัปดาห์ ทรงเห็นว่าพระธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุนี้ มีความละเอียดอ่อนยากที่ต่อบุคคลจะรู้ เข้าใจ และปฏิบัติได้ ทรงเกิดความท้อพระทัยว่าจะไม่แสดงธรรมโปรดมหาชน ต่อมาทรงพิจารณาอย่างลึกซึ้ง แล้วทรงเห็นว่าบุคคลในโลกนี้มีหลายจำพวกเปรียบเสมือนบัว 4 เหล่า ดังนั้นแล้วจึงดำริที่จะแสดงธรรมเพื่อมวลมนุษยชาติต่อไป

บัว 4 เหล่า ได้แก่

1. พวกที่มีสติปัญญาฉลาดเฉลียว เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมก็สามารถรู้ และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็ว เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่พ้นน้ำ เมื่อต้องแสงอาทิตย์ก็เบ่งบานทันที (อุคฆฏิตัญญู)
2. พวกที่มีสติปัญญาปานกลาง เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ปริ่มน้ำซึ่งจะบานในวันถัดไป (วิปจิตัญญู)
3. พวกที่มีสติปัญญาน้อย แต่เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มอยู่เสมอ มีความขยัน หมั่นเพียรไม่ย่อท้อ มีสติมั่นประกอบด้วยศรัทธา ปสาทะ ในที่สุดก็สามารถรู้และเข้าใจได้ในวันหนึ่งข้างหน้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ซึ่งจะค่อยๆ โผล่ขึ้นเบ่งบานได้ในวันหนึ่ง (เนยยะ)
4. พวกที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิจฉาทิฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ไม่อาจเข้าใจความหมาย หรือรู้ตามได้ ทั้งยังขาดศรัทธา ไร้ความเพียร เปรียบเสมือนดอกบัวที่จมอยู่กับโคลนตม ยิ่งแต่จะตกเป็นอาหารของเต่าปลา ไม่มีโอกาสโผล่ขึ้นพ้นน้ำเพื่อเบ่งบาน (ปทปรมะ)

เมื่อนั้นทรงระลึกอาฬารดาบสและอุททกดาบส (ผู้เป็นอาจารย์) ว่ามีกิเลสเบาบางสามารถตรัสรู้ได้ทันที แต่พวกท่าน ได้ตายแล้ว จึงทรงระลึกถึงปัจจุวัคคีย์ จึงเสด็จยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี แคว้นกาสิ (ปัจจุบันคือสารนาถ เมืองพาราณสี) ในวันขึ้น 15 เดือน 8 ซึ่งทรงแสดงปฐมเทศนา เรียกว่า "ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร"

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสพระธรรมเทศนาอยู่ท่านโกณฑัญญะก็ได้ธรรมจักขุ หรือดวงตาเห็นธรรมว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นย่อมดับไปเป็นธรรมดา" จึงได้อุปสมบทเป็น เอหิภิกขุอุปสัมปทาองค์แรกในพระพุทธศาสนา ต่อมาพระองค์ได้เทศนานัตตลักขณสูตร จนปัจจุวัคคีย์ที่เหลือทั้ง 4 สำเร็จเป็นอรหันต์

10. ปรีณิพพาน

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วแสดงธรรมโปรดสัตว์เป็นเวลา 45 พรรษา พระองค์มีพระชนมายุได้ 80 พรรษา ระหว่างพรรษาทรงอาพาธหนัก จนใกล้ถึงกำหนดซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงปลงอายุสังขาร พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จถึงเมืองปาวานคร ทรงประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร ซึ่งนายจุนทกถวายสุกรมัททวะ ภายหลังจากเสวยอาหารของนายจุนทแล้วพระพุทธเจ้าทรงอาพาธอย่างหนัก แต่ยังทรงรับสั่งกับพระอานนท์ว่าจะไปกรุงกุสินารา

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จข้ามฝั่งแม่น้ำหิรัญวดี เข้าสู่ป่าสาละวัน ของมัลลक्षัตริย์แห่งนครกุสินารา จึงรับสั่งให้พระอานนท์ปลาดอาสนะลง ณ ที่นั้นระหว่างต้นไม้สาละคู่หนึ่ง ให้หันพระเศียรไปทางทิศเหนือแล้วประทับสีหไสยา (นอนเหมือนราชสีห์) โดยตะแคงไปทางด้านขวา แล้วทรงแสดงธรรมแนะนำวิธีปฏิบัติต่าง ๆ แก่พระภิกษุสงฆ์อยู่ตลอดเวลา ซึ่งพระโอวาทบทหนึ่ง ที่ทรงแสดงคือ "ธรรมก็ตีวินัยก็ตีอันใดอันเราแสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาแห่งพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา"

ในคืนวันที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น มีภิกษุชวชนอกพระพุทธศาสนาผู้หนึ่งชื่อ "สุภัททะ" มาขอเข้าเฝ้า แต่พระอานนท์เห็นพระพุทธองค์ทรงอาพาธหนักจึงได้ห้ามไว้ แต่พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงให้สุภัททะเข้าเฝ้าถามปัญหาต่าง ๆ พระองค์ทรงแก้ไขปัญหา และเทศนาธรรมกถาให้ฟังจนเป็นที่เข้าใจ สุภัททะเกิดความเลื่อมใสทูลขออุปสมบท โดยพระพุทธเจ้าได้ทรงให้พระอานนท์เป็นพระอุปัชฌาย์ และเมื่อสุภัททะอุปสมบทแล้วได้พยายามเจริญวิปัสสนาจนได้บรรลุพระอรหัตผล จึงนับได้ว่าสุภัททะเป็นพระสาวกองค์สุดท้ายของพระพุทธเจ้า

ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าได้ประทานปัจฉิมโอวาทว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเดือนพวกเธอว่าสังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด" หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงเสด็จดับขันธปรินิพพาน

